

**ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ԿԱՐՍԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԿՆՔՄԱՆ
ՊԱՏՄԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ:
ՊԱՏՄԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

*«Historia est magistra vitae». «Պատմությունը
կյանքի խորհրդատուն է՝ ուսուցիչը» (Հին Հռոմ)*

Հոգվածում հեղինակն անդրադառնում է Մոսկվայի՝ 1921թ. մարտի 16-ի և Կարսի նույն թվականի հոկտեմբերի 13-ի պայմանագրերին, որոնցով հայկական բնապատմական մի շարք տարածքներ՝ Կարսի մարզ, Նախիջևան են հանձնվեցին Թուրքիային և նրա դաշնակից Ադրբեջանին: Հեղինակն ընդգծում է այն հանգամանքը, որ Հայաստանի մասով այդ պայմանագրերն անիրավաչափ են՝ մասնավորապես այն առումով, որ Մոսկվայի պայմանագրով, որը կնքվել էր Ռուսաստանի և Քեմալական Թուրքիայի միջև, Ռուսաստանը պարտավորվում էր, ըստ էության, **պարտադրել** Հայաստանին համաձայնվելու այդ թալանչիական պայմաններին՝ բնիկ հայկական ազգային-պատմական տարածքների զավթմանն ու անեքսիային՝ որով և խախտվել է միջազգային իրավունքով ճանաչված միջազգային պայմանագրերի կնքման համար պարտադիր կողմերի իրավահավասարության, ազատ կամահայտնության սկզբունքը: Ըստ հեղինակի՝ Կարսի պայմանագիրը, որի տակ դրված է նաև Խորհրդային Հայաստանի ստորագրությունը, Հայաստանի մասով պետք է անվավեր ճանաչվի ՀՀ ԱԺ-ի կողմից և ոչ թե 2020թ. նոյեմբերի 9-ի հայտնի համաձայնագրի՝ որի տակ դրված է ՀՀ վարչապետ Փաշինյանի ստորագրությունը, պահանջով Հայաստանի տարածքով բացվի Թուրքիա-Նախիջևան-Ադրբեջան ճանապարհը, որը փաստորեն ոչ այլ ինչ է, բայց եթե պանթուրքիզմի, պանթուրանիզմի ծրագրի սկիզբը... որը ոչ միայն լուրջ սպառնալիք է Հայաստանի, այլև ամբողջ տարածաշրջանի՝ հատկապես Ռուսաստանի համար. առավել ևս, որ Ղարաբաղի՝ Արցախի հայկական Հանրապետության դեմ ուղղված ադրբեջանաթուրքական ագրեսիայի արդյունքով Թուրքիայի ագրեցությունն ու ներկայությունն Անդրկովկասում ակնհայտ է... Հոգվածում հեղինակը շոշափում է նաև առնչվող մի շարք այլ հարցեր:

Բանալի բառեր՝ Մոսկվայի պայմանագիր, Կարսի պայմանագիր, Հայաստան, Ռուսաստան, Թուրքիա, Ադրբեջան, Նախիջևան, Արարատ, Սուրմալու, Կարսի մարզ:

Պատմական համառոտ ակնարկ: Կարսի մարզը ռուսական պետության՝ Ցարական Ռուսաստանի կազմում որպես մարզ՝ վարչական միավոր, ստեղծվել է

1877թ. նոյեմբերի 1-ին՝ ռուս-թուրքական 1877-1878թթ. պատերազմի ընթացքում՝ ունեցել է շուրջ 19 հազ. կմ² տարածք: Ավելի վաղ ժամանակներում այդ տարածքը գտնվել է հայկական թագավորությունների կազմում՝ բնիկ հայկական՝ ազգային-պատմական տարածք է, որպիսին է նաև, ինչպես հայտնի է, այսօր Ադրբեջանի հովանավորության՝ պրոտեկտորատի, տակ գտնվող Նախիջևանը՝ այսպես կոչված Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունը: Ի դեպ, մի կարճ ժամանակահատված Կարսն ու Նախիջևանն ազատագրվել և գտնվել են նաև Հայաստանի առաջին Հանրապետության (1918-1920թթ.) կազմում: 1920թ. սեպտեմբերի 23-ին Օսմանյան թուրքերը ներխուժելով Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից ներս. սեպտեմբերի 29-ին գրավեցին Սարիղամիշն ու Կադզվանը, հոկտեմբերի 30-ին՝ **Կարսը**, նոյեմբերի 7-ին՝ Ալեքսանդրապոլը (Լենինական, Գյումրի), նոյեմբերի 12-ին Ադինը (ՀԽՍՀ Անիի շրջանում) և երկու ուղղություններով գրոհը զարգացրին դեպի Երևան: Մոսկվայի՝ 1921թ. մարտի 16-ի, և Կարսի՝ 1921թ. հոկտեմբերի 13-ի պայմանագրերը նախապատրաստելու և կնքելու ժամանակ այդ տարածքները թուրքերի ձեռքին էին, իսկ Նախիջևանը՝ մուսաֆաթական «Ադրբեջանի» վերահսկողության տակ: Այստեղ նշենք նաև, որ Թուրքիայի հետ 1920թ. դեկտեմբերի 2-ի՝ հետագայում չվավերացված Ալեքսանդրապոլի պայմանագրով Հայաստանին մնում էր շուրջ 10 հազ. կմ² տարածք. ի դեպ այդ պայմանագրով Հայաստանի կառավարությունն անվավեր էր համարում՝ հայտարարում նաև Սևրի պայմանագիրը՝ Հայաստանի մասով:

Ինչպես հայտնի է, 1920թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարությունը կործանման եզրին կանգնած Հայաստանի իշխանությունը հանձնեց բոլշևիկներին՝ այսինքն՝ Հայաստանը խորհրդայնացվեց: Մի փոքր ժամանակահատված՝ 1921թ. փետրվարի 18-ից մինչև ապրիլի 2-ը, դաշնակցական կառավարության զինված հեղաշրջման հետևանքով խորհրդային իշխանությունը երկրում տապալվեց, որից հետո, սակայն, այն նորից վերականգնվեց և գոյություն ունեցավ մինչև այսօրվա՝ Երրորդ Հանրապետության ստեղծումը:

Հիշատակված պայմանագրերի կնքման շրջանում Խորհրդային Ռուսաստանը և Քեմալական Թուրքիան բավական մերձավոր հարաբերությունների մեջ էին. հավատալով, թե չհավատալով, որ Թուրքիան և նրա հովանավորության տակ գտնվող Արևելակովկասյան իսլամական Հանրապետությունը (հետագայում Խորհրդային Ադրբեջանը) միջազգային իմպերիալիզմի դեմ պայքարի ֆորպոստն են Մերձավոր Արևելքում. Ռուսաստանը 1920թ. նույնիսկ զգալի օգնություն՝ զենքով, ոսկով ևն, ցույց տվեց Թուրքիային Անտանտի դաշնակից «իմպերիալիստական» Հունաստանի դեմ պայքարում: Այդ շրջանի թուրք-ռուսական՝ բոլշևիկյան «սիլի-բիլիներ»-ը բավական նման են այսօրվա Էրդողան-Պուտին «սիլի-բիլիներ»-ին... (Որոնք, ի դեպ, կարծում եմ, շատ երկար չեն տևի, ինչպես այն ժամանակ...): Հայաստանի բուրժուական Հանրապետությունը դիտվում էր որպես իմպերիալիստական Անտանտի՝ Անգլիա, Ֆրանսիա, դաշնակից և քեմալական Թուրքիան իր գիշատչական ծրագրերը Հայաստանի նկատմամբ քողարկում էր

այդ կեղծ կարգախոսով՝ հաճոյանալով բոլշևիկյան Ռուսաստանին: Իհարկէ Թուրքիան կոմունիստական-բոլշևիկյան դառնալու որևէ իրական ցանկություն չուներ (ինչպէս որ այսօր նա՝ Թուրքիան, ռուսների հետ եղբայրանալու իրական ցանկություն չունի և չի էլ կարող ունենալ. Թուրքիայի պանթուրքիստական մտադրություններն ամենից շատ հենց Ռուսաստանին են վնաս. իսկ ինչ վերաբերում է Ադրբեջանին՝ որն իր պետական ակտերում թե՛ ցարական և թե՛ բոլշևիկյան Ռուսաստանին համարում է օկուպանտներ, Ռուսաստանն այլևս չի կարող անջատել՝ կտրել իր եղբայր Թուրքիայից՝ եթե նույնիսկ ոչ միայն Երևանը, այլև Մոսկվան էլ տա թուրքերին. կարծում եմ՝ ռուսները բոլորովին էլ հիմար չեն, դա հասկանում են...): Թուրքերը, հենց ինքը Մուստաֆա Քեմալը, քանիցս **երկրի ներսում** իրենց խոսքում ընդգծել են, որ իրենք բնավ էլ բոլշևիկ՝ կոմունիստ, դառնալու մտադրություն չունեն, որ թուրքական ազգի կյանքի ու ապագայի երաշխիքները կապված են ազգային իդեալների ու սկզբունքների հետ¹:

Մոսկվայի «Բարեկամության» և «Եղբայրության» պայմանագիրը Թուրքիայի և ՌՍՖՍՀ-ի միջև կնքվեց 1921թ. մարտի 16-ին. պայմանագրով ոչ միայն Կարսի մարզն էր թողնվում Թուրքիային, այլև նրան էր հանձնվում Սուրմալուի գավառը՝ մեր ազգային-պատմական խորհրդանիշ Արարատ-Մասիսով՝ որպէս փոխհատուցում Բաթումի մարզը Վրաստանին տալու դիմաց, իսկ Նախիջևանը՝ նույն նկատառումով որպէս ինքնավար տարածք հանձնվում էր Ադրբեջանի հովանավորությանը (Պատմության մեջ երևի նման զավեշտալի օրինակ չկա, քան **Ադրբեջանի կազմում ադրբեջանական**՝ գերազանցապէս՝ այսօր 100%-ով, ադրբեջանցիներով բնակեցված Նախիջևանի ինքնավարությունը... Այն կարող է ինքնավար լինել Հայաստանի և ոչ թե Ադրբեջանի կազմում): Ուշագրավ է, որ Մոսկվայի պայմանագրի 15-րդ հոդվածով Ռուսաստանը պարտավորվում էր Անդրկովկասյան հանրապետությունների նկատմամբ դիմել քայլերի, որպէսզի Թուրքիայի հետ կնքվելիք պայմանագրերում **անպատճառ** (պարտադիր՝ անպայման) ճանաչվեն Մոսկվայի պայմանագրի իրենց վերաբերվող կետերը, այսինքն Հայաստանը պետք է առանց առարկության ճանաչի Կարսի մարզի, Սուրմալուի գավառի և Նախիջևանի կորուստները՝ դրանց ապօրինի զավթումը Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից. բնականաբար, փաստորեն, Ռուսաստանի հարկադրմամբ Թուրքիայի՝ մի կողմից, մյուս կողմից Խորհրդային Հայաստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի մասնակցությամբ կնքված «Բարեկամության» պայմանագրով նախատեսված մեզ վերաբերվող հոդվածները նույնությամբ ընդունվեցին Կարսի պայմանագրով²: Մոսկվայի պայմանագրի 15-րդ կետը՝ բնագիրը. «Россия обязуется предпринять в отношении Закавказских Республик шаги, необходимые для **обязательного признания** этими Республиками в договорах, которые будут заключены ими с Турцией, статей настоящего договора, непосредственно их касающихся».

¹ Տե՛ս օր.՝ **Երվանդ Մարգարյան**, *Դավադիր գործարք. Հայաստան-Ռուսաստան-Թուրքիա*, Երևան, 1995, էջ 152-153 և հտ.:

² Տե՛ս **Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում**, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1972, էջ 499-507, 517-527:

(ընդգծումը մերն է.-Մ.Թ.):³

Կարսի պայմանագիրը, որով Թուրքիային անցավ շուրջ 28 հազ. կմ² տարածք, այսինքն մոտավորապես այնքան, ինչքան ներկայիս ՀՀ-ի տարածքն է, վավերացվել է **Խորհրդային Հայաստանի** կողմից՝ 1922 թվականին, վավերագրերը փոխանակվել են Երևանում^{*}: Ուստի ՀՀ-ը հաշվի առնելով այդ հանգամանքը և այն, որ պայմանագրի կնքման ժամանակ խախտվել է պայմանագրի կողմերից մեկի՝ Հայաստանի նկատմամբ **իրավահավասարության**. պայմանագրի կողմերի ազատ կամահայտնության միջազգային հիմնարար սկզբունքը, այդ պայմանագիրը կարող է անվավեր ճանաչել: Ըստ որում՝ դրա համար որևէ «հոբելյանական» ժամկետ՝ 10 տարի, 100 տարի (որն, ի դեպ, լրանում է այս տարի)՝ ժողովրդի մեջ շրջանառվող, սահմանված չէ. **պարզապես պետք է զգույշ լինել, որ այն «չվերավավերացվի»**՝ «մեծ պետությունների» հերթական խաղերի արդյունքում... **Եվ այսօր պետք է ոչ թե Թուրքիա-Նախիջևան-Ադրբեջան ճանապարհը բացել, այլ Կարսի պայմանագիրն անվավեր ճանաչել...** (Իսկ Նախիջևանն էլ ամբողջ աշխարհում ընդունված նորմերին համապատասխան կարող է ինքնավար լինել Հայաստանի կազմում և ոչ թե Ադրբեջանի. վերջին դեպքում, դա նույնն է՝ օր.՝ եթե Բաքուն կամ Ապշերոնյան տարածաշրջանն ինքնավար ճանաչվի Ադրբեջանի կազմում...): Այդ պայմանագիրն ակնհայտ թալանչիական էր, բայց ինչպես հետագայում նշում են նաև իրենք՝ բոլշևիկյան ղեկավարները, նրանք չէին ցանկանում բախվել թուրքերի հետ՝ «փչացնել» հարաբերությունները նրանց հետ, մի բան, որը ձեռնտու կլիներ Անգլիային և Ֆրանսիային: Ամեն ինչ կարծես այսօրվա նման է՝ Ռուսաստանը չի ցանկանում հարաբերությունները «փչացնել» Թուրքիայի հետ, այլապես դա ձեռնտու կլիներ Անգլիային, ԱՄՆ-ին ու Ֆրանսիային. արդյունքն այն է, ինչ առկա է՝ բոլորին հայտնի... Այդ կտրվածքով՝ այսօրվա իրողությունների լույսի ներքո՝ հատկապես այսօր ամեն ինչից շատ մեզ մտահոգող Արցախի հարցում և ընդհանրապես ազգօգուտ որևէ դրական արդյունքի հասնելու համար մենք պետք է կարողանանք նրբորեն օգտվել այդ հակասություններից... Իսկ ընդհանրապես՝ եթե խոսքը վերաբերվում է Հայրենիքին, ապա հանուն դրա՝ ի օգուտ Հայրենիքի, սատանայի հետ էլ կարելի է դաշինք կնքել... Ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների որոշակի լարվածության (նաև թուրք-ամերիկյան, թուրք-ֆրանսիական հարաբերությունների լարվածության) ֆոնի վրա Թուրքիան նմանվում է դեռևս գեղեցկության նախկին հմայքը լրիվ չկորցրած այն մարմնավաճառուհուն կամ գոնե՝ առնվազն Դյումայի «Կամելիազարդ տիկինը» վեպի հայտնի հերոսուհուն, որին երկու կողմերից ոչ մեկը չի ցանկանում կորցնել... Բայց Թուրքիան խորամանկ մարմնավաճառուհի է՝ նա կարող է ինքը բոլոր կողմերին օգտագործել ի օգուտ իրեն և արդյունքը ստանալուց հետո հրաժարվել բոլոր կողմերից, կամ անցնել կողմերից մեկի կողմը՝ ըստ որում անտեսելով նրա հետ իր նախորդ «եղբայրությունը»... նրանք այնպես հավատարիմ

³ Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերի մասին տե՛ս նաև՝ *ДВП СССР, т.3, ст. 597-604, т.4, ст. 420-499*.
^{*} Ընդ որում ըստ տեղեկությունների Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերն անվավեր ճանաչելու հարցը քննարկվել է ՀԽՍՀ ԳԽ-ի կողմից՝ 1989-91թթ.: Տե՛ս **Լենդրոշ Խորշուդյան**, Հայկական հարցը, Ե., 1995, էջ 70-71. սակայն արդյունքները մեզ հայտնի չեն – Մ.Թ.:

չեն, ինչպես մենք՝ ռուսներին... Մեր խնդիրն այն է, որպեսզի այդ վիճակից ըստ հնարավորին օգտվենք մենք և ոչ թե Թուրքիան՝ որին, ինչպես նաև **Ադրբեջանին կարծես թե լիովին չի բավարարում նույնիսկ նոյեմբերի 9-ի թալանչիական համաձայնագիրն ու ռուսների մուտքն Ադրբեջան...** Այսպիսի՝ առկա պայմաններում հատկապես առավել քան հրատապ է դառնում ձախողված Փաշինյանի ու նրա կառավարության անհապաղ հեռացումն իշխանությունից ու երկրում իմաստուն կառավարում սահմանելը: Դա անհրաժեշտ է որպեսզի երկիրը դուրս գա այս դեպրեսիվ վիճակից, նոր լիցք ստանա ու անհապաղ ձեռնամուխ լինի իր առջև ծառացած ներքին և արտաքին ոչ դյուրին խնդիրների լուծմանը:

Այսպիսով՝ Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերն այսպես կոչված «Մեծ պետությունների» միջև շահերի բախման արդյունքն են, ինչպես և նոյեմբերի 9-ի և 11-ի համաձայնագրերը և այստեղ՝ իմ վերը բերած մարմնավաճառու օրինակի հետ կապված, ավելի շատ կարելի է խոսել ոչ թե Թուրքիայի, այլ այդ պետությունների «անառակության» մասին, որի շնորհիվ, ի դեպ, **Փոքր Ասիայում միջնադարում հայտնվեց Թուրքիա պետությունը, որն այսօր էլ մնում է որպես մի չարորակ ուռուցք քաղաքակիրթ մարդկության մարմնի վրա...** Բայց մենք չպետք է անտեսենք նաև մյուս կողմից՝ այդ թվում մեր «բարեկամներից» եկող վտանգը... (Ինչպես Ա.Ս.Պուշկինն էր ասում. «Աստված ազատիր բարեկամներից, թշնամիներից ես ինքս կազատվեմ...»):

Այսօր՝ Արցախյան հիմնախնդրի հետ կապված, Թուրքիան և նրա փոքր եղբայր Ադրբեջանն Անդրկովկասը դարձրին աշխարհաքաղաքական խաղերի մի եռացող կաթսա՝ ոչ հեռավոր ապագայում, հղի աննախադեպ ծանր հետևանքներով. Արցախյան հիմնախնդիրը՝ Արցախում մնացած մի բուռ հայերի սոսկ իրական վիճակը քողարկելու առիթ է այնպես որ իրական վտանգները դեռ առջևում են... **Այսօր, առավել քան երբևէ մեզ համար չափազանց վտանգավոր են նաև թուրքաադրբեջանական այն կարգախոսները, թե իբրև հայերն ու թուրքերը կարող են հաշտ ու խաղաղ՝ բարեկամաբար ու հարևանությամբ ապրել... Թուրքը եկել է գրավել հայի օջախը, մտել նրա տունը և ասում է՝ ես պատրաստ եմ քեզ հետ՝ քո կնոջ, քո երեխայի, որի եղբոր գլուխը նոր եմ կտրել, հետ խաղաղ ապրել՝ ինչ կա դրանում զարմանալի...** Այս կարգախոսի քաղաքական շրջոնքն էլ այն է, որ՝ ռուսներ գնացե՛ք, հեռացե՛ք Ադրբեջանից (նոր են գլխի ընկել՝ ինչ սխալ են թույլ տվել՝ ռուսներին Ադրբեջան բերելով...): մենք դարբերով ապրել ենք հայերի հետ ու կշարունակենք նրանց հետ հաշտ ու խաղաղ ապրել. մտքով կույր պետք է լինել դրա **իրական**, մեզ համար աղետալի վտանգը չընկալելու, պատմության դասերից հետևություններ չանելու համար...

Ես բարեկամության կողմնակից եմ և նույնիսկ մի քանի անգամ պ-ն Ալիևին այդ կտրվածքով նամակներ եմ գրել (Բհարկե, հասել է, թե չի հասել, չգիտեմ...): Բայց **իրատես** պետք է լինել. հաշտ ու խաղաղ ապրելու կոչ անող Ալիևը պահում է մեր գերիներին, նվաստացնում, նույնիսկ տանջում, նոր գերիներ վերցնում՝ «որպես ահաբեկիչների», Արցախը «մաքրում» հայերից, իսկ պ-ն Էրդողանը կամ Ռեջեփ

փաշան Հայաստանի արևմտյան և արևելյան հատվածներում հայերին կոտորած էնվերին ու նրա խորթ եղբայր Նուրի փաշային է աստվածացնում..., էլ չեմ ասում շուրջ 2 միլիոն հայ կոտորելու համար անգամ ներողություն չի խնդրում... Դե արի ու այդ մարմնավաճառներին հավատա... (Չնայած Փաշինյանը «դյուրահավատ է», հավանաբար հավատում է... թուրքերին ճանապարհ* է տալիս Հայաստանով, դրա դիմաց դեռևս նրանց մոտ գտնվող գոնե մեր գերիներին ու պատանդներին, անգամ նրանցից մեկին էլ չի ազատում... Հույս է հայտնում, որ այդ հարցը կլուծվի իր եղբայր Ալիևի հետ իրենց հետագա հանդիպումներում... Սա, իհարկե, ի դեպ):

Մեր բախտը մեր ձեռքին է՝ այն հաջողությամբ տնօրինելու համար մենք պետք է պատմությունից դասեր քաղենք. **արմատապես** փոխենք երկիրը, մեր ռազմական հզորությունը հնարավորինս ամենակարճ ժամկետում հասցնենք աննախադեպ բարձր մակարդակի, ստեղծենք ճկուն դիվանագիտություն, երկիրն ազատենք զանազան բախտախնդիրներից նն, նն... Փաստորեն, մենք ունակ չէինք պատմությունից դասեր քաղելու, եթե ունակ լինեինք դրան, ապա 1918-20 թվականները չէինք կրկնի... (Որը, ցավոք, դեռ ավարտված չէ...):

ИСТОРИКОПРАВОВЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ЗАКЛЮЧЕНИЯ МОСКОВСКОГО И КАРССКОГО ДОГОВОРОВ 1921 ГОДА В СВЕТЕ НЕКОТОРЫХ СОВРЕМЕННЫХ СОБЫТИЙ - МАЛИК ТЕЛУНЦ - В статье автор вернувшись к Московским и Карским договорам 1921 года, по которым некоторые армянские естественноисторические, исконно армянские земли были переданы Турции и Азербайджану: Карская область, Нахиджеван и др., автор подчеркивает то обстоятельство, что эти договора по части Армении явно противоречат международно признанному принципу равноправия, свободного воле изъясления сторон при заключении международных договоров: это, в частности, выразилось в том, что по Московскому договору, заключенному между Россией и Турцией 16 марта 1921 года, Россия обязалась предпринять меры чтобы Армения (и другие Закавказские советские республики) обязательно принял захватнические, хищнические условия Турции: т.е. узаконили аннексию исконно армянских земель... По мнению автора Карсский договор по части этих армянских земель, должен быть признан недействительным решением Национального собрания Республики Армения, а между тем; вместо того, чтобы аннулировать Карсский договор 13 октября 1921г. по части захвата исконных армянских земель, по известному соглашению или заявлению 9 ноября 2020 года, Армения (в лице

* Ի դեպ, նույնիսկ նման առաջարկության համար Կարեն Դեմիրճյանը ծագած վիճարանության ժամանակ ապտակում է Հեյդար Ալիևին՝ Բլիսմի հորը՝ այն ժամանակ ԽՍՀՄ մինիստրների խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ, և ԽՍՀՄ կենտրոնի քաղքրությունի անդամ... Կարեն Մերոբիչը նման բանի համար Պուտինին էլ կապտակեր, որովհետև տղա էր, տղամարդ էր ու մեծ հայրենասեր (անձամբ նրան լավ եմ ճանաչում՝ գիտեմ)։ Բսկ էր խեղկատակ-ցմփոր Փաշինյանն ինչ կարող էր անել... Ամոթ է մեր 5 հազարամյա ժողովրդին՝ արդեն շուրջ 30 տարի է 10 միլիոնից մի խելքը գլխին դեկավար էլ չի կարողանում ընտրել... **Բսկ այսօր միայն սեփական զենքի ուժով, միայն զերմարդկային ճիգերով կարող ենք փրկել մեր Հայրենիքը...**

руководителя правительства Пашиняна) еще и согласилась через территорию РА открыть дорогу связывающую Турцию-Нахиджеван и Азербайджан; т.е. заложить дорогу, поставить практическое начало, направленные на осуществление агрессивных планов Турции: Пантюркизма, Пантуранизма. По мнению автора это серьезная угроза не только для Армении, но и для всего региона; особенно для России... тем более, что по результатам азербайджано-турецкой агрессии против Карабаха: Арцахской Армянской республики, влияние, присутствие Турции в Закавказье налицо... В статье автор затрагивает и некоторые другие вопросы, связанные с обсуждаемой проблемой.

Ключевые слова: Московский договор, Карсский договор, Армения, Россия, Турция, Азербайджан, Нахичеван, Арарат, Сурмалу, Карсская область.

HISTORICAL AND LEGAL CIRCUMSTANCES OF SIGNING THE MOSCOW AND KARS AGREEMENTS UNDER THE LIGHT OF SOME NOWADAYS FACTS-HISTORICAL AND LEGAL BRIEF ANALYSIS-MALIK TELUNTS- In the article, the author refers to the Treaty of Moscow of March 16, 1921 and Kars of October 13 of the same year, by which a number of Armenian natural historical territories, Kars region, Nakhijevan were surrendered to Turkey and its ally Azerbaijan. The author emphasizes the fact that these agreements with Armenia are illegal, using the fact that the Moscow agreement, which was signed between Russia and "Kemalist Turkey", Russia had to force Armenia to agree to these looting conditions of seizing and neglecting indigenous Armenian national-historical territories, which violated the principle of jurisdiction of the obligatory parties to the conclusion of international agreements on equality, the principle of free expression of his will. According to the author, the Treaty of Kars, under which the signature of Soviet Armenia is placed, should be declared invalid by the National Assembly of Republic of Armenia, but not under the well-known agreement of November 9, 2020 under which the signature of RA Prime Minister Pashinyan is placed, forces to open Turkey-Nakhijevan-Azerbaijan road through Armenia, which is in fact nothing but the beginning of the program of Pan-Turkism, Pan-Turanism ... which is not only a serious threat to Armenia, but also to the whole region, especially Russia... Moreover, as a result of the Azerbaijani- Turkish aggression against Karabakh, against the Armenian Republic of Artsakh, Turkey's influence and presence in Transcaucasia is obvious, the author of the article also touches upon a number of other related issues.

Key words: Moscow agreement, Treaty of Kars, Armenia, Russia, Turkey, Azerbaijan, Nakhijevan, Ararat, Surmalu, Kars Province.